

ESKİ VAKIFLAR HUKUKU BAĞLAMINDA VAKIF MÜESSESESİ VE GÜNÜMÜZDEKİ ETKİLERİ*

Dr. Öğr. Üy. Ahmet AKMAN**

FOUNDATION ORGANIZATION IN THE CONTEXT OF OLD FOUNDATIONS LAW AND TODAY'S EFFECTS

ÖZ

Vakıflar İslam tarihinde derin kökleri bulunan, İslam hukukçu ve tarihçilerinin yoğun ilgisine muhatap olmuş önemli bir kurumdur. Farklı din ve medeniyete ait birçok toplumda farklı görünümde varlığı müşahede edilen, ancak birçok yeni boyutuyla müslümanlarca geliştirilen kurumların başında gelmektedir. Başlangıçtan itibaren hayatın içinde var olan ve toplumsal dayanışmaya yaptığı katkılarla ön plana çıkan vakıf anlayışı hakkında en erken dönemlerden itibaren vakıf hukuku tarihimizde birçok referans bulmak mümkündür. Hayırlı eserler yaparak insanlara ve topluma faydalı olma duygusu insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Ancak hayrın

* Yayın Kuruluna Ulaştığı Tarih: 18.07.2018

Kabul Edildiği Tarih: 23.07.2018

DOI Numarası: [10.15337/suhfd.445238](https://doi.org/10.15337/suhfd.445238)

** Necmeddin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

E-mail Adresi: aakman@konya.edu.tr

ORCID ID: [0000-0002-8697-1662](https://orcid.org/0000-0002-8697-1662)

sürekli oluşu ve giderek kurumsallaşması Müslümanlar sayesinde vakıf kurumu ile sağlanmıştır. Bu sebeple Ali Himmet Berki, “Vakıf müesseseleri, insanların düşünebildikleri hukuki müesseselerin en hayırlısıdır.” ifadesini kullanmıştır.

Bu çalışmamızda vakıf kurumunun hukuki ve sosyal boyutları itibariyle, İslam kültür ve sosyal hayatına katkısı çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Temelde sivil toplum kuruluşu olan vakıflar, toplum ve kültür tarihimiz süresince birçok kamu hizmetinin de yerine getirildiği kuruluşlar olarak İslam tarihinde önemli yer işgal etmişlerdir. Toplumdaki gelir dağılımı dengesizliğini gidermekten, bayındırlık, sağlık ve eğitim sistemine kadar neredeyse her alanda vakıfları görmek mümkündür. Geçmişte yapmış oldukları hizmetlerden bugüne örnek olacak nice uygulamalar vardır. Bunlarla alakalı olarak güncellenmiş yeni bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

ANAHTAR KELİMELER: Vakıf, Vakıf Hukuku, Medeniyet, Sosyal Hizmet, Sosyal Dayanışma.

ABSTRACT

Foundations are an important institution that has deep roots in the history of İslam and has been intimately interested in İslamic jurists and historians. The presence of different religions and civilizations in different views of which have been observed in many societies, but is one of many new dimension with the Muslims developed institutions. It is possible to find many references in our legal history since the earliest periods about the understanding of the foundations that existed in the life from the beginning with the contributions made to the social solidarity. Feeling that to be beneficial to people and society by producing good work is as old as history of humanity. However continuity and institutionalization of charity were enabled with foundations by means of İslamic civilization. Thus Ali Himmet Berki said that “Foundations are the most beneficent in legal institutions which people can think.

In this paper, the contributions to İslamic culture and social life have been dealt with in various forms in terms of the legal and social dimensions of the foundation institution. Foundations, which are basically non-governmental organizations, have occupied an important place in the history of İslam as institutions in which many public services are fulfilled during the society and cultural history. It is possible that foundations are seen in almost every area. For example; prosperity, health, education and ironing out the

inequality in income distribution etc. There are many practices which are model from past to present. In this paper, we tried to reveal that we need a new perspective about these.

KEY WORDS: *Foundation, Foundation Law, Civilization, Social Service, Solidarism.*

I. GENEL OLARAK

İslam tarihinde yüzyıllar boyunca sosyo-ekonomik açıdan önemli görevler icra etmiş, toplumun yapı taşlarından olmuş vakıfların, geçmişte yürüttüğü fonksiyonlar zamanımıza da yenilenmiş bir anlayışla ışık tutabilir. Çağımızın ekonomik anlayışının küresel ölçekte sosyal problemlerle fazla da ilgilenmemesi sonucu oluşan gelir dağılımı bozukluğu ve bunun meydana getirdiği yoksulluğun yol açtığı birçok zorlukların üstesinden gelmede hâlâ vakıfların rolü büyüktür. Adaletli olmayan gelir ve servet dağılımının ortaya çıkardığı sorunlarla baş edebilmek için, bir toplumda olması gereken kurumlardan en önemlisi vakıftır. Aynı zamanda toplumun bu mücadeleye gereken desteği vermesi için gerekli olan toplumsal temeli sağlamlaştıracak bir müessesedir. Vakıf kurumu toplum içerisinde gelir ve servet dengesini oluşturan, gelir dağılımındaki farklılığı dengeleyen bir özellik arz etmektedir.¹

Geçmişten günümüze İslam toplumlarının kültür değerleri sisteminde vakıflar ve diğer bazı kurumlar arasında birbirini tamamlayan, rol paylaşım esaslı bir ilişki vardır. Bu kurumlar arasında; zekat, sadaka, hayır, sevilen mallardan infak, komşuluk ve akrabalık (sıla-i rahim), sadaka-i cariyeye ve benzeri kavram ve uygulamalar sayılabilir. Müslümanlarca geliştirilen kurumlardan vakıfların, zikredilen diğer birçok kurumla yakından ilişkili olduğu görülür.

II. KONUNUN SINIRI VE TANIMLANMASI

İslam hukuku açısından vakıf, bir malı hayır gayesiyle vakfedenin mülkiyetinden ebediyen çıkararak, menfaatinin kamuya ve topluma mal edilmesidir. Vakfa ait tanımlarda mülkiyetin Allah'a ait kılınmasından bahsedilmesi, onu kamuya ait, ancak o vakıfla ilişkili olan tüm kişileri Allah'a karşı sorumlu kılan bir mahiyete mecbur kılar. O mal artık kuru mülkiyet (*malın aynını*) itibariyle temlik ve temellükten alıkonularak, bir daha alım-satıma

¹ Genç, Mehmet, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Aralık 2014, sy.42, s.15.

konu olmamaktadır.² Vakfiyelerde bu husus, “Allah’ın mülkü” hükmünde olmak üzere özel mülkiyetten çıkarıldığı şeklinde ifade edilir. Bu mülk devlete ait olmayıp, topluma, kamuya ve giderek gelişen tüzel kişilik nazariyesi çerçevesinde vakıf tüzel kişiliğine ait olmuştur.³ Devlete ait olacak olsa, bazı hallerde müsadere den bağışık olma maksadıyla yapılan vakıfların durumu izah edilemezdi. Üstelik sadece vakfın mülkiyeti Allah’a zafe edilmekle kalmayıp, vakfedenin şartları da “Şari’in nassı”na benzetilmiş ve vakfiyedeki şartlara kimse el sürememiştir.⁴

Vakıf kurucusuna “vâkif”, vakfedilen mala da “mekûf” denir.⁵ Vakfın gayesini gerçekleştirmek üzere, vakıf hizmet ve gelirlerinden istifade eden kimselere de “mekûfun aleyh” veya “meşrûtu leh” denir.⁶

Vakıfta ebedilik önemli unsur olarak karşımıza çıkar. Bu sebeple vakfın konusunun gayrimenkul oluşu hakim olan görüştür.⁷ Böylece gayrimenkulün zamanla yok olması söz konusu olmamaktadır.⁸ Vakıflardaki *ebedilik* kavramı üzerinde, İslam hukukçuları arasında farklı görüşler olmakla birlikte, eski vakıf

² Eren, Fikret, “Osmanlı Dönemi Vakıfları”, V. Vakıf Haftası. Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1988, s.196.

³ Ali Haydar Efendi, Tertîb’ü’s-Sünûf fi Ahkâm’l-Vukûf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1337/1340, md. 2; Hatemi, Tüzelkişiler I, İst.1979, s.53-56; Sungurbey, İsmet, Eski Vakıfların Temel Kitabı, İstanbul 1978, s. 54; Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1993, III, 576-577.

⁴ Kozak, İ. Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, İstanbul 1985, s.89; Arsebük, Esat, Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Tan Matbaası, İstanbul 1938, s.305,306; Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çevrevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.21vd.; Özkaya, Eraslan, Eski Vakıf Hukuku, Seçkin Yay., Ankara 2012, s.64,85.

⁵ Akgündüz, Ahmed, Vakıf Müessesesi, 3. Baskı, İstanbul 2013, s.178,190; Arsebük, Medeni Hukuk, s.304; Berki, A.H., Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s.37,41.; Öztürk, Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmü’l-Evkaf), Ankara 1995, s.97; Schacht, Joseph, Early Doctrines on Waqf, Fuad Köprülü Armağanı, Türk Tarih Kurumu, s.447.

⁶ Arsebük, Medeni Hukuk, s.304; Berki, A. Himmet, Berki, A.H., Vakfa D1air Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, s.37,41; Öztürk, N., Elmalılı Gözüyle Vakıflar, s.100.

⁷ Öztürk, N., Elmalılı Gözüyle Vakıflar, s.57,74.

⁸ Ömer Hilmi Efendi, İthafü’l-Ahlah fi Ahkami’l-Evkaf, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1307, mes.44, 50, 70; Ali Haydar, Tertîb, md.2,70.

hukukumuzda genel kabul görmüştür. Doktrinde vakıflarda daimiliği şart koşmayan görüşlerden yola çıkarak,⁹ muvakkat vakıflara son dönem farklı İslam ülkeleri kanunlaştırmalarında yer verilmiştir. 1946 tarihli Mısır Vakıflar Kanunu buna örnektir.¹⁰ Menkul vakfı gayrimenkullere bağlı ve onunla irtibatlı olarak ve para vakıfları sonraki dönemlerde ihtiyaca binaen ortaya çıkmış, tartışmalı olmakla birlikte kendisine meşru uygulama alanı bulmuş hususlardandır.¹¹ Kurumsal anlamda sosyal realite halini aldıktan sonradır ki, hukuki anlamda sistematize edilme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu noktada özellikle fıkıh kitaplarındaki vakıf bahis ve bölümleri yanında zaman içerisinde *Ahkamü'l-Evkâf* adı altında müstakil, monografik çalışmalarla birlikte, konuyla ilgili diğer tedvin faaliyetlerini görüyoruz.¹²

Çalışmada ele almak istediğimiz konu, vakıfların geçmişte yapmış olduğu hizmetleri irdeleyerek, güçlü bir sivil toplum kuruluşu olarak günümüzde hangi rolleri üstlenebileceğidir. Bu sebeple ağırlıklı olarak eski vakıflar ve faaliyetleri üzerinde durulacak, günümüze ışık tutabilecek hususlara ve bazı güncel uygulamalara temas edilecektir.

III. VAKFEDENİN ŞARTLARI VE VAKFİYE

Vakfeden kurmuş olduğu vakıf ile, vakfın gayesini gerçekleştirmek maksadıyla birçok hususu kuruluş esnasında şart koşabilir. Gelirlerin nasıl toplanacağı, kimlere ve nerelere harcama yapılacağı, harcamaların nasıl yapılacağı ve bu görevleri kim veya kimlerin ne şekilde yerine getireceği, kısaca vakfın idare esasları konusunda ortaya konan bu şartlar ile “*vakıfnâme*” veya “*vakfiye*” dediğimiz belge meydana getirilmiş olur.¹³ Vakıflar ağırlıklı olarak

⁹ Malikilerde muvakkat vakıflar caizdir. el-Kübeysî, *Ahkamü'l-Vakf*, I, 78 vd.; Schacht, Joseph, *Early Doctrines on Waqf*, s.444, 448; Bedir, Murteza, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul 2014, s.157.

¹⁰ Çizakça, Murat, *İslam Dünyasında Vakıflar*, çev. Elif Süreyya Genç, Konya 2017, s.127-128; Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s.90.

¹¹ Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, s.84; Kazıcı, Ziya, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yay., İstanbul 2014, s.118-119; Öztürk, N., *Elmalılı Gözüyle Vakıflar*, s.77.

¹² Bkz. Köprülü, F., “*Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü*”, VD, Ankara 1942, sy.2. s.2-4; Özcan, Tahsin, “*Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları*”, TALİD, 2005, c.3, sy.5, s.515 vd.

¹³ Şeker, Mehmet, *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB Yay., Ankara 1991, s.140,141.

sosyal bir kurum olmakla beraber, başlangıçtan itibaren hukukun ilgi alanına girmiş ve İslam hukuk tarihi boyunca nicelik ve nitelik açısından çok zengin bir literatür oluşmuştur.¹⁴ Fatih Vakfiyesi'nin giriş bölümünde "Biz insanı **en güzel** biçimde yarattık."¹⁵ ayetine vurgu yapılarak, herhangi bir ırk, cins, millet ayırımı yapılmadan insana yönelik hayır yapma duygusu ön plana çıkarılıyor. İnsan "malı ile hayrat yapmalı"; "beden gücüyle Allah'ın emirlerini yerine getirmeli (ibadet ve taat)"; "aklı ile kainatı ve insanı incelemeli", ve "ruhunu hakka yönelmelidir." vurguları yapılıyor.¹⁶ Müslümanların hakim olduğu bütün coğrafyalarda insanları vakıf kurmaya yönelten en önemli saik, sürekliliği olan hayır yapma düşüncesi olmuştur.¹⁷

IV. İSLAM HUKUKUNDA VAKIF KURUMUNUN TEMELLERİ

Vakıfla ilgili ilk uygulama örnekleri İslam tarihi itibarıyla Hz. Peygamber'le başlar. Ancak Hz. Peygamber'in uygulamalarını destekleyen ve vakıf anlayışına mesnet olabilecek ayet-i kerimeleri olduğunu belirtelim. Bu ayetlerden bazı örnekler verilebilir:

Cenab-ı Hak; " İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir" buyuruyor.¹⁸

"Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir."¹⁹

"Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."²⁰

¹⁴ Yediyıldız, B., XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, TTK Yay., Ankara 2003, s.4.

¹⁵ Tîn (95), 4.

¹⁶ Yediyıldız, B., "Vakıflar ve Sivil Toplum Üzerine Bazı Düşünceler", Vakıf ve Sivil Toplum, Haz. Fahmeddin Başar, Ankara 2017, s.17.

¹⁷ Ghazaleh, Pascale, "Introduction Pious Foundations: From Here to Eternity?", Held in Trust-Waqf in The Islamic World, Edited by Pascale Ghazaleh, The American University in Cairo Press Cairo New York 2011, s.2,3.

¹⁸ Maide 5/2.

¹⁹ Âli İmran, 3/92.

²⁰ Bakara 2/148.

Başka ayetlerde de “*hayırda yarışmak*”²¹ buyurulmaktadır. “...Onlardan bir kısmı da hayırda yarışır. Bu büyük bir lütuftur.”²² mealindeki ayet-i kerime ise hayır yarışına katılan müslümanların ne kadar büyük bir ilâhî lütufa ereceklerini haber vermektedir.

“*Sadaka-i cariye*” İslam vakıf hukuku ve tarihinde vakfın dayandığı sürekli hayır anlayışını temsil eden bir kavramdır. “*Sadaka-i cariye*”, sürekli ecir getiren sadaka anlamına gelir. İnsanların yararlandığı eserler bırakan, faydalı bir ilim ortaya koyan, kurumlar oluşturan, hayır ve hasenat yapan kimse kendisinin ölümünden sonra dahi, insanlar o şeyden faydalandıkları müddetçe sevabını almaya devam eder. Sadaka-i cariye, yol, köprü, mescit, çeşme, hastane, yoksullar için aş evi ve okul gibi hayır kuruluşlarını da kapsar. İnsanlar bu gibi yerlerden yararlandığı sürece, bunları yaptıranlar, sebep olanlar ve destek olanlar sağlıklarında ve vefatlarından sonra sevap kazanmaya devam ederler.²³

Hz. Peygamber’den vakıfla ilgili mesnet olarak gösterilen en önemli hadislerden birisi meşhur sadaka-i cariye hadisidir. “Âdemoğlu öldüğü zaman, amel defteri kapanır. Üç kimse bundan müstesnadır. Kesintisiz sadaka (sadaka-i cariye) meydana getirenler, topluma yararlı bir ilim (talebe/eser) bırakanlar ve kendisine hayır dua eden hayırlı çocuk yetiştirenler.”²⁴

Vakıf ve bu anlamda hayır yapılmasını destekleyen birçok ayet ve hadisle birlikte ayrıca Hz. Peygamberin fiilî örnekliliği de söz konusudur.

Sevgili Peygamberimiz, daha Mekke'den Medine'ye gelir gelmez, Neccaroğulları'ndan bir arsa satın almış, bu arsayı vakfederek üzerine mescit yapılmasını sağlamıştır. Hicretin 3. yılında kendisine ait yedi parça hurma bahçesini vakfedip, gelirini, İslam’ı muhafaza sadedinde yapılacak faaliyetlerdeki ihtiyaçların giderilmesine tahsis etmiştir. Fedek'deki hurmalığını erzak ve parası tükenen yolculara, Hayber'deki hurma bahçesinin

²¹ Maide, 5/48; Müminûn 23/61.

²² Fâtır, 35/32.

²³ Bilmen, Ö.N., İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu, İstanbul 1969, IV,301; Köprülü, Fuad, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.299; Ömer Hilmi, İthâfû’Ahlâf, s.10; Öztürk, N., Elmalılı Gözüyle Vakıflar, s.119.

²⁴ Müslim, Vasiyye,14; Ebû Dâvud, “Vesâyâ”, 14; Tirmizî, “Ahkâm”, 36.

gelirini de İslam'a hizmet için vakfetmiştir. Yine bir arazinin Hz. Peygamber tarafından menfaati yolculara olmak üzere vakfedildiği rivayet edilmektedir.²⁵

Sahabe-i kiramin ileri gelenleri de birçok vakıf yapmışlardır. Hz. Ömer "Semg" denilen değerli hurmalığını vakfetmek istediğinde, Hz. Peygamber (s.a.v), " malın aslını habsset, menfaat ve semerelerini sadaka ver" buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer'de bu şekilde söz konusu yeri vakfetmiştir.²⁶ Hz. Ömer oluşturduğu vakfiyede kendisinden sonra kızı Hz. Hafsa'nın, sonrasında da dirayetli oğul ve torunların vakfı yönetmesini istemiştir.²⁷

Vakıf uygulamaları tarihi süreçte müslüman toplumlarda kesintisiz hayır işleme bilincini geliştirmiş ve bunun bir sonucu olarak özel ve kurumsal ölçekte büyük vakıflar oluşmuş ve ortaya bir vakıf toplumu çıkmıştır. Öyle ki bu anlayış, Müslümanlar arasında "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olan; malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanan, Allah yolunda harcananın en hayırlısı da insanların en çok ihtiyaç duydukları şeyleri karşılayandır" şeklinde bir ilkenin yerleşmesini sağlamıştır.²⁸

Müslüman toplumların en önemli simgelerinden olan vakıflar, Hz. Peygamber'den itibaren tarih boyunca İslam toplumların sosyal yapılarını sağlamlaştırma, sosyal dengeyi sağlama ve yaraları sarmada etkin bir rol üstlenmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak, fakir ve kimsesizlerin yiyecek, giyecek ve kalacakları yerlerinin temin edilmesi, hastaların tedavisi, fakir öğrencilerin desteklenmesi, hayvanların ve çevrenin korunması, ibadethanelerin ve toplumun ihtiyacı olan tesislerin yapılması, bakım ve

²⁵ İbnü'l- Hümmam, Kemâlüddin Muhammed (v.861/ 1456), Fethu'l-Kadir, c.I-X, Darü'l-Fikr, ty.,yy.,VI, 204 vd.; Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) eş-Şeybânî (ö. 261/875), Ahkâmü'l-Evkaf, I. Baskı, Mısır 1322/1904, s.5 vd.

²⁶ Buhari, Vesaya, 29; Şeker, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s.143,144.

²⁷ Buhari, Vesaya, 29; Buhari, Şürut (Şürutu'l-Vakf), 19; Şafîi, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris (v.204 h.), el-Ümm, Dârü'l-Marife, c.I-VIII, Beyrut 1410/1990, IV, 54; Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar li Ta'lîli'l- Muhtar, I-V (Tek cilt) , Çağrı Yay., İstanbul 1980, III,41; Kubeysi, Muhammed Ubeyd Abdullah, Ahkamü'l-Vakf fi'ş-Şeriatü'l- İslamiyye, Bağdat 1397/1977, I, 96; Öztürk, N., Elmalılı Gözüyle Vakıflar, s.122 vd.

²⁸ Ömer Hilmi, İthâfü'Ahlâf, s.11.

onarımı gibi toplum yararına olarak nitelendirilebilecek hemen her alanda vakıflar büyük hizmetler görmüşlerdir.²⁹

İnsanın içinde yaşadığı topluma faydalı olma konusunda sürdürülebilir bir hayır yolu olmuştur. Hatta İslam toplumları içerisinde vakıfların geldiği gelişmişlik çizgisi itibariyle, içinde yaşanılan toplumda günlük dini, sosyal ve toplumsal hayatta vakıflara temas etmeyen bir günü dahi geçmez hale gelmiştir. Bu durum “Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan ...vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir yerde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir medresede hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur, vakıf bir mezarlığa gömülürdü” şeklinde tezahür etmiştir.³⁰

Gelinen noktada içinde bulunduğumuz kültür hayatının oluşumu ve gelişmesinde vakıflar çok büyük etkiye sahip olarak, toplumsal hayatımıza en önemli katkıyı vermişlerdir.

V. BAZI MÜSLÜMAN TOPLUMLARDA VAKIF KÜLTÜRÜ

İslam tarihinde fetihlerden itibaren refah ve servetin oluşmaya başlamasında vakıfların büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu servetin oluşumu ve buna sahip olanların toplum ve devletteki statülerinin sağlamaştırılması, kamu hizmetlerinin arkasındaki itici güç olmuştur. İlişkilerin karşılıklı birbirini beslediği ve güçlendirdiği görülmektedir.³¹

Vakıflar tarihi gelişim itibariyle Endülü’s’ten Orta Asya ve Güney Afrika’ya kadar uzanan İslam coğrafyasında Hz. Peygamber’den sonra özellikle

²⁹ Hassâf, Ahkâmü’l-Evkâf, s.5-18; Bkz. Muhammed, Ebu Zehra, Muhadarât fi’l-Vakf, Matbaatu Ahmed Ali Muhaymir, Camiatü’t-Devle el Arabiyye, 1959, s.7 vd. Vakıf Müessesesi İnsanlık tarihi içerisinde yer alan müesseselerin en önemlisidir. Berki, A., H., Vakıflar, İkinci tab’ı, İstanbul 1946, s.9; Hoexter, Miriam, “Yirminci Yüzyılda Vakıf Çalışmaları: Durum Tespiti”, Çev. Hatice Güzel, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002, c.LXV, s.1117.

³⁰ Arsebük, Medeni Hukuk, s.297,298; Berki Şakir, “İmparatorluk ve Cumhuriyet Hukukunda Vakıf Şartları”, VD, (2006), sy.X, s.72; Yediyıldız, B., “Vakıf”, DİA, c.42, s.79; Muhammed Ebu Zehra, Muhadarat fi’l-Vakf, s. 92 vd.; Muhammed Muhammed Emin, el-Evkaf ve’l-Hayatü’l-İctimaiyye fi Mısır (647-963h./1517-1650), Dirase Tarihiyye Vesaikiyye, Darü’n-Nahda el-Arabiyye bi’l-Kahire, I. Baskı, Kahire 1980, s.21 vd.

³¹ Demirakin, Işık N. A Study Of Ottoman Modernisation On The City: The Sixth Municipal District of İstanbul (1858-1877), Ankara 2006, s.17; Hoexter, M., “Yirminci Yüzyılda Vakıf Çalışmaları: Durum Tespiti”, Çev. Hatice Güzel, Belleten, c. LXV, s.1118,1121.

hicri III. asırdan itibaren büyük ve önemli sosyal ve ekonomik roller üstlenmiş ve takip dönemlerde de etkisinin giderek artırmıştır. Çeşitli dönemler itibariyle vakıfların ekonomik potansiyelleri devlet bütçesi içerisinde önemli yerler işgal etmiştir. Birçok müellif vakıfları İslam tarihinde oluşturulmuş en önemli müessese olduğunu ifade etmektedir. Ali Himmet Berki, “Vakıf müesseseleri insanların düşünebildikleri hukuki müesseselerin en hayırlısıdır.” İfadesini kullanmıştır.³²

Endülüs'te vakıf gelirleri sosyal amaçlı olarak genel hazineden ayrı, ancak hakim gözetiminde takip edilen ve işleri yürütülen bir müessesedir. Oluşan ve biriken vakıf gelirlerinden zaman zaman devlet hazinesine katkı dâhi yapmıştır. Endülüs'te vakıf hastanelerinden herkesin ücretsiz faydalanması sağlanmıştır. Ayrıca hasta taburcu edilirken bir kat elbise ile bir aylık iâşe masraflarını karşılayacak para veriliyordu.

Vakıfların İslam toplumlarında gelişimi ile birlikte önemli miktarda sermaye birikimi de meydana gelmiştir. Mısır başta olmak üzere birçok bölgede bu durum ilim öğrenmeye teveccühü artırmıştır. Hoca ve talebelerin sayısında artışın meydana gelmesi, bölgeleri cazibe alanına çevirmiş ve buralara beyin gücü çekilmesine sebep olmuştur. Bilimsel seviyesi, medrese ve üniversitesi gelişmiş İslam beldeleri hep bu tarihi serüveni yaşamışlardır.³³

İslam öncesi de vakıf müessesesinin varlığı görülmekle birlikte, Türk-İslam tarihi bakımından vakıf eserlerin ilk görüldüğü dönem Karahanlılardır. Selçuklu veziri Nizamülmülk (v.1092) Bağdat'ta aynı zamanda bir vakıf medrese olan Bağdat Nizamiye medresesini 1067'de hayata geçirmiştir. Vakıf yoluyla topluma hizmet anlayışında Selçukluların bu müesseseyi kısa sürede benimseyerek, geliştirdiklerini görüyoruz. Şî-Fatîmi devletine karşı mücadelede vakıflar topluma dönük kamu hizmeti alanlarını geliştirmişlerdir. Bu dönemde birçok tekke, zaviye, medrese ve cami gibi dini, toplumsal ve eğitim alanındaki hizmetler vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiştir.³⁴

Selçuklularda yine Endülüs'te olduğu gibi tıp alanında vakıf yoluyla birçok gelişme yaşanmış ve bunun sonucunda her şehir ve kasabadaki

³² Berki, Vakıflar, 1946, s.3 vd.; Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.146.

³³ Çizakça, İslam Dünyasında Vakıflar, s.117-124; Yüksel, Hasan, “Vakıf Müsadere İlişkisi”, Osmanlı Araştırmaları XII, İstanbul 1992, s.410, 424.

³⁴ Yüksel, Ahmet Turan, “Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri Ve Önemi”, XVII. Vakıf Haftası 8 Aralık 1999, s.48.

hastanelerde tedavi ücretsiz yapılmış ve her bir hastanenin gelir getiren büyük vakıfları olmuştur.³⁵ Selçuklularda tıp alanı dışında özellikle bayındırlık, sanat ve mimarinin ilerlemesinde vakıf anlayışın büyük payı vardır. Anadolu Selçuklu Devletinde topluma hizmet veren hayır maksatlı vakıflara *imaret vakıfları* denilmiştir. Bunlar cami, medrese, darüşşifa, darüzziyafe, hamam ve benzeri şekillerde ortaya çıkmışlardır. Gelirleri de düşünülerek *irad vakıfları* ile ilişkilendirilmişlerdir. Bunlar kira getirisi olan çeşitli hanlar ve işyerlerinden oluşmaktadır. İmaret vakıfları belediyeceliğe ait temel görevleri ücretsiz sağlamak için gelir kaynaklarına önem verdikleri görülür.³⁶

Vakıf sayısının artması bunların yönetimi konusunu gündeme getirmiş ve bu sebeple Osmanlı'da olduğu gibi "Evkaf Nezareti" kurulması yoluna gidilmiştir.³⁷ Selçuklular döneminde vakıfların bazı toplum hizmetleri bakımından oldukça önemli roller yüklediklerini görüyoruz. Bu noktada Anadolu Selçuklu Devletinin önemli devlet adamlarından Celalettin Karatay (v.652/1254)³⁸ tarafından yaptırılan kervansarayın h.645/1247 tarihli vakfiyesinden ilgili kısmını zikretmek, bu dönemdeki vakıfların sosyal kamu hizmeti sağlayıcılığı konusunda fikir vermesi bakımından güzel bir örnek olacaktır: "Yolcuların kervansarayda, hayvanlarıyla birlikte, üç gün meccanen kalma imkânı vardır. Kervansaraya gelen, müslüman-hıristiyan, zengin-fakir, hür-köle bütün misafirlere aynı yemek verilmesi şartı vardır. Yolcuların çeşitli ihtiyaçları için kayıtlar yer alır. Yolcuların ayakkabılarını tamir veya ayakkabısı olmayana yeni ayakkabı verileceği hususundaki vakıf şartları çok dikkate şayandır. Bunun gibi hana gelen hayvanların nallanması için nal ve çivi tahsis edilmektedir. Handa hastalanan hayvanlara bakmak için orada devamlı bir baytar vardır ki ona vakfiyede 100 dirhem para ile 24 müd (bir hacim ölçü birimi) zahire (tahıl) ayrılmıştır. Kervansarayın aydınlatılması için gerektiği kadar yağ (zeyt), mescid için mum ve yolcuların ısınması için gerekli odunun

³⁵ Yüksel, Ahmet Turan, Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri Ve Önemi, s.52.

³⁶ Demir, Mustafa, "Anadolu'da ilk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü", Sosyal Bilimler Dergisi: Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Celal Bayar University of the Faculty of Arts and Science Sayı: 1, Yıl: 1997, s. 65.

³⁷ Akgündüz, Vakıf Müessesesi, s.366; Kahraman, Seyit Ali, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti, İstanbul 2006, s.6 vd.

³⁸ Bkz. Taneri Aydın, "Celâleddin Karatay", DİA, VII, 251; Odabaşı, Zehra, Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2012, s.71 vd.

miktarının tespiti idarecilere bırakılmıştır. Ayrıca Celeleddin Karatay, Kervansarayaya inen yolcuların yıkanma ihtiyaçlarını unutmamıştır. Handa hasta olanlar için de ilaç ve meşrubat tahsisi vardır.”³⁹

Selçuklulardan sonraki Türk-İslam Devletlerinde bu mirasın geliştirilerek devam ettirilmiş olduğunu görüyoruz. Harzemşahlar, Atabekler, Eyyubiler, Memluklar, Anadolu Selçukluları ve sonrasında beylikler dönemi ve Osmanlılarda giderek bu müessese hizmet alanlarını daha da artırmıştır. Sonrasında müslüman olan Moğolların da özellikle yıkılan şehirlerin imarı için büyük vakıflar kurdukları ve bunların yaşaması için gelir getirmeye elverişli geniş arazileri bunlara tahsis ettikleri görülmektedir. Bu dönemi takiben Celâyirler, Timûrîler, Akkoyunlular, Safevîler, Şeybânîler gibi Türk ve Moğol hükümlerinin vakıflara aynı önemi verdiğini görüyoruz.⁴⁰

Vakıflar konusunda tarihi süreç içerisinde en önemli gelişmenin Osmanlı Devleti’nde yaşandığı söylenebilir. Osmanlıda eğitim, sağlık, bayındırlık, sosyal güvenlik gibi temel konular dışında, en ince ayrıntılı alanlarda dahi vakıfların var olmuştur. Öyle ki, toplumun bütün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan en önemli yaygın bir kuruluş olarak vakıfları görüyoruz. Hatta Osmanlı için batıda sosyal politika alanında çalışanlar “vakıf cenneti” ifadesini kullanmışlardır. Devletin iç ve dış güvenlik alanı dışında, eğitim, sağlık, bayındırlık gibi alanlarda vergi teşvikleriyle vakıf oluşumlarını desteklenmiştir. Hatta bu dönemde de özellikle 19. Yüzyılda, önceki dönemlerde zaman zaman görüldüğü gibi gittikçe artan vakıf gelirlerinden devlete çeşitli yollarla kaynak aktarılmıştır.⁴¹ Devletin ileri gelenleri vakıf kurmakta adeta yarışmış ve vakıfları kamu hizmetlerinin bir gerçekleştirme aracı olarak görülmüştür.⁴²

VI. OSMANLI DEVLETİNDE VAKIF HİZMETLERİ

Osmanlı genişlediği her toprak parçasına, özellikle vakıflar yoluyla hizmetlerini götürmüş, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Hicaz bölgesi de bundan nasibini almıştır. Bugün yıkılmış ve yok olmuşlar dışında dahi sayısız vakıf eserlere rastlamak mümkündür. Kalanlar başta olma üzere arşiv tespitleri

³⁹ Kayaoğlu, İ., “Selçuklu Vakıflarına Genel Bakış”, Vakıflar Haftası Dergisi (1985), sy. II, s.25.

⁴⁰ Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, s.313.

⁴¹ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, s.160-161.

⁴² Hatemi, H., “Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış”, İÜHFMD, C: LV, S-4, 1997, s.114vd.

yapılıp, sonrasında imkanlar ölçüsünde ihya ve restore edilmesi bugünkü neslin tarihe bir borcu olarak durmaktadır.

Bu tarihi süreç içerisinde vakıflarla hizmet yürütülen alanların sayısı oldukça fazladır. İslam hukuk tarihimizin bu en önemli kurumunun⁴³ cami, mescit, tekke, zâviye, medrese, dâru'l-hadis, dâru'ş-şifa, kütüphane, imâret, kervansaray, han, bedesten, çeşme, su bendleri, ok meydanları, ribat⁴⁴ gibi alanlarda Türk-İslâm kültürüne damgasını vurduğunu görüyoruz.⁴⁵ Bu hizmetleri aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz:

1. Eğitim ve öğretim hizmetleri.
2. Kültür hizmetleri.
3. Yapım, bakım ve restorasyon hizmetleri.
4. Dini hizmetler.
5. Sağlık hizmetleri.
6. Hayri ve sosyal yardım hizmetleri.
7. Güvenlik hizmetleri.
8. Ulaşım hizmetleri.
9. Temizlik hizmetleri.
10. Turizmi teşvik mahiyetindeki hizmetler.
11. Ekonomik hizmetler.
12. Şehircilik hizmetleri.⁴⁶

⁴³ Berki, Ş., "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", Vakıflar Dergisi (VD), (1968), sy.VII, s.45.

⁴⁴ Sınır boylarında ve stratejik mevkiilerde askerî amaçlı müstahkem yapılara verilen ad. Bkz. Yiğit, İsmail, "Ribat", DİA, c.35, s.76.

⁴⁵ Hoexter, M., "Yirminci Yüzyılda Vakıf Çalışmaları: Durum Tespiti", Çev. Hatice Güzel, Belleten, c. LXV, s.1117.

⁴⁶ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.241; Öztürk, Vakıf Müessesesi, s.175 vd.; Berki, Ş., "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", VD (1965), sy, VI, s.85-91; Ateş, İbrahim, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", VD, (1982), sy, XV, s.55; Gerber, Haim, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", Asian and African Studies, 1983, sy.17, s. 44.

VII. EĞİTİM VE ÖĞRETİM HİZMETLERİNDE VAKIFLARIN ROLÜ

Vakıf hizmetlerinde eğitim ve öğretim kurumları oldukça büyük önemi haizdir. cami, mescit, tekke, zâviye, medrese, dâru'l-hadis, kütüphane gerek örgün ve gerekse yaygın eğitim bakımından içinde buldukları topluma büyük hizmet etmişlerdir. Buradaki görevlilerin çeşitli sosyal fonksiyonlar icra ettikleri de müşahade edilen hususlardandır. Kamusal ve sivil alanda toplumu iyiliğe yönlendirmek, irşad etmek, örnek olmak, kötü işlerin oluşması ve devamına engel olmak ve bu amaçla ahlaki ve toplum terbiyesi ile meşgul olmak bunlar arasında sayılabilir.⁴⁷ En önemli eğitim kurumlarından olan medreseler çoğunlukla padişahlar, sultanlar, bunların hanımları, çocukları, sadrazam, şeyhülislam ve diğer büyük devlet adamları tarafından kurulmuşlardır.

Osmanlılarda özellikle eğitim hizmetleri hemen hemen tamamen vakıflar tarafından yürütülmüştür. Büyük vakıf külliyyelerde merkezde cami ve etrafını değişik türdeki mektep ve medreseler, misafirhane, kütüphane, hastane, han-kervansaray, aşevi, çarşı ve hamamlar oluşturmuştur. Vakıfların eğitim konusuna ağırlık vermesi eğitim imkanı bulamayan toplum kesimleri bakımından fırsat eşitliği de oluşturduğu görülür. Bu çerçevede yetim çocukları toplumda ihmal edilmemiş, bu konuda özel hassasiyet gösterilmiştir.⁴⁸

Vakıf eğitim kurumlarında öğrencilerin iâşe, ibate ve her türlü ihtiyaçları karşılanmış, öğrencilerin kitap ve harçlık ihtiyaçları dahi düşünülmüştür. Eğitim kurumları içerisinde veya müstakil vakıf kütüphaneler İslam beldelerinin manevi imarında önemli roller üstlenmişlerdir.⁴⁹

VIII. SAĞLIK HİZMETLERİNDE VAKIFLAR

Sağlık alanında da şifahane, darüşşifa, bîmaristan gibi hastanelerle vakıflarda hem ücretsiz sağlık hizmetleri verilmiş ve hem de medreselerin bünyesindeki dârü'ttıp adı verilen kurumlarla tıp eğitimi yapılmıştır. Hatta hastanelerin çoğunluğu tıp medreselerinin uygulama yeri durumunda olmuştur. Hastanelerin Selçuklu ve Osmanlı'da devlet tarafından değil, vakıflar tarafından yaptırıldığı ve zengin sayılabilecek akarlara sahip oldukları

⁴⁷ Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, s.180-184.

⁴⁸ Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, s. 335.

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Erünsal, E. İsmail, Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, TTK Yay., Ankara 2008, s.91 vd.

görölmektedir. Bu vakıf hastanelerden İstanbul'daki Haseki, Gurabâ, Şişli Etfal hastaneleri halen hizmet vermeye devam etmektedir. Ayrıca birçok hastanenin "tâbhâne" denilen, taburcu sonrası ihtiyaç duyulan hastalar için nekahet dönemini atlatmaya yönelik hafif bakım misafirhaneleri vardı. Bu hastanelerde çiçek kokuları ve musiki ile hasta tedavi edilen, özellikle ruh hastaları için dizayn edilmiş bîmaristanların olduğu bilinmektedir.⁵⁰

Vakıf hastanelerin vakfiyelerinde vakıf kurucularının ortaya koyduğu şartları detaylı olarak görmek mümkündür. Doktorların sahip olmaları gereken özelliklerden, hastalara bakım şartları, ücret alınmayacağı gibi hususlar vakfiye şartları olarak ortaya konmuştur. Vakfiyelerde yer alan şartlar konusunda İslam vakıf hukukunun hassasiyeti son derece bilinen hususlardandır. Şartlara uyulmaması halinde yapılan birçok işlemin geçerli olmayacağı, hukuken geçersiz olacağı ifade edilmekte ve ayrıca manevi bir yaptırım olarak ta vakfiyeler beddua içermektedir.⁵¹

IX. BAYINDIRLIK VE BELEDİYE HİZMETLERİNDE VAKIFLAR

Askeri amaçlar dışındaki bayındırlık ve belediye altyapılarının ve bunlara bağlı hizmetlerin hayır sahibi kişiler tarafından kurulmuş vakıflar tarafından yürütüldüğü müşahade edilir. Bunlar; yol, kaldırım, köprü, kanal, kemer, bent, çeşme, sebil, sığınaklar, konaklamaya uygun evler, sokak aydınlatmaları, çeşitli evsafıta parklardır.⁵² Vakıflar yoluyla geniş sulama tesisleri kurulmuş ve işletilmiştir. Böylece kırsal kalkınma adına vakıflar önemli görevler üstlenmiş olmaktadır. Bugün bile benzer yöntemlerle çeşitlik birliklerin, o dönem vakıflarının yaptıkları hizmetleri çeşitli devlet katkıları ile beraber yürüttükleri görölmektedir. Bu konularda oldukça geniş bir alanda hizmet yürüten vakıflar, dini kaynaklı bir kurum olmaktan ziyade beledi ve sosyal bir kurum olarak görölmüştür. 1750'li yıllarda İstanbul'un nüfusu 1.4 milyon iken Viyana, Napoli ve Moskova'nın nüfusları sırasıyla 160 bin, 310 bin ve 120 bin olduğu göz önüne alındığında, vakıflar tarafından yürütülen bu hizmetlerin boyutları mukayeseli olarak daha iyi anlaşılacaktır.⁵³

⁵⁰ Bkz. Terzioğlu, Arslan, "Bîmaristân" DiA, c.VI, 163-178; Eren, Fikret, "Osmanlı Dönemi Vakıfları", s.97.

⁵¹ Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, s.196.

⁵² Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.245.

⁵³ Kuban, Doğan. "Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler." Vakıflar Dergisi,(1968), c.VII, s.63-67; Öztürk, N., Elmalılı Gözüyle Vakıflar, s.31 vd.

Bu grupta özellikle su vakıfları çok özel bir yer tutar. İçme suyu konusunda çok sayıda vakıf ve bunların nasıl işletildiğine dair vakfiyeler bulmak mümkündür. Örneğin Kıbrıs'ta Larnaka'daki büyük su tesisatı Antalyalı Ebubekir Paşa, Magosa suyu Pertev Paşa, Lefkoşe suları da Silahtar ve Arap Ahmed Paşa vakıflarıdır.⁵⁴

Su vakıfları da vakıf hizmetleri bakımından son derece bilinmesi gereken kurumlarımızdandır. Su bentlerinden başlayarak, sebil, çeşme ve şadırvan gibi toplum hayatının temizliği konusunda bariz faydaları olan su vakıfları, bugün bile bazı vakıflarımızın yurtiçinde ve yurt dışında özellikle üzerinde durduğu hizmetlerdendir. Genellikle şehir merkezlerindeki vakıf hamamların da müslüman bir toplumun olmazsa olmaz temizlik (taharet) şartı için son derece faydalıdır.⁵⁵

Avarız vakıfları önceden tahmin edilemeyen deprem, sel ve hatta vergi gibi olağan dışı bazı hallerin yol açtığı ihtiyaç ve tahribatı gidermeye yönelik bir vakıf türüdür. Bu duruma önceden hazır olunmasını sağlayan ve avarız sandığı denen bir nevi fon şeklinde kurulup, işletilmektedir. Burada toplanan fonlar genellikle avarız sandığı çevresindeki zenginlerden veya o yörenin sakinlerinden sağlanmaktaydı. Günümüzde devlet afet konusunda daha etkili ve donanımlı bir teşkilata sahip, ancak devlet desteklerinin öngörmediği daha detay ve özgün durumlar söz konusu olduğunda devreye girebilecek bir yapı avarız vakıflarından mülhem kurulabilir.⁵⁶

Kervansaraylar yolcuların emniyetli bir şekilde konakladıkları ve ihtiyaçlarının karşılandığı mekanlardır. Yatakhaneleri, aşevleri, erzak ambarları, depoları, mescitleri, hamamları, şadırvanları, hastane ve eczaneleri, ayakkabıcıları ve hayvanlar için ahır ve samanlıkları ile nalbantlar da bulunan vakıf kervansaraylarda ihtiyaçlar sınıf ve din farkı gözetilmeksizin ücretsiz olarak karşılanmaktaydı. Tüccarların daha çok istifade ettiği bu vakıf yapılar ticaretin geliştiği güzergahların oluşumunda son derece etkili

⁵⁴ Kuban, Anadolu - Türk Şehri, s.60,61,64.

⁵⁵ Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, s.218 vd.; Şeker, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s.168 vd.

⁵⁶ Kozak, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, s.33; Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, s.122-124; Döndüren, Hamdi, İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Müesseseleri, İstanbul 2016, s.84,85; Şeker, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s.181,185; Tabakoğlu, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, VGM Yay., Ankara 2004, s.31-32.

olmuşlardır. İpekyolu tabir edilen, bilinen ticaret yolunun üzerinde çok sayıda, güvenli noktalar bu şekilde oluşturulmuştur. Ticaretin güven esaslı bir yapısı vardır. Anadolu'da özellikle bir günlük seyahat karşılığı, takriben 40 km aralıklı olarak inşa edilen han ve kervansaraylara bolca rastlanır.⁵⁷

İmaretlerin de yoksullara, ihtiyaç sahibi öğrencilere, yolda kalmışlara hizmet ederek aç açıkta kimsenin kalmamasına gayret etmişlerdir. Bu maksatla kurulan vakıflar, yetimlere, dullara, sakat ve cüzzamlılara, ihtiyarlık acizliği içindeki muhtaç kimselere yardımın ötesinde teçhiz ve tekfinlerini de sağlamıştır. Öldükten sonra diğer insanlar kadar dini vecibelerinin yerine getirilmesi hakkına sahip olan bu türden ihtiyaç içerisindeki kimselere, cenazeleri ortada kalmayarak, bu kamu hizmeti en güzel şekilde verilmiştir.⁵⁸

Vakfın İslam toplumlarında ve çok yaygınlaştığı Osmanlı döneminde ifa ettiği önemli görevler itibarıyla, bireysel oluşumlardan ziyade, devletin yapması gereken birçok konuda ilk elden veya kamu hizmetlerini tamamlayıcı ve geliştirici fonksiyonlar icra ettiği; böylece idari yapıda kurumsallaşma sürecinin hızla geliştiği söylenebilir. "Vakfın Osmanlı icadı olmadığı, muhtemelen İslamın da icadı olmadığı..." görüşünü dile getirerek, Osmanlının önceki dönemden kalma vakıf eserlerini bularak, geliştirdiği ve onlara daha derin bir boyut eklediği ve böylece vakıfları sosyal ve iktisadi her alanda yaygınlaştırmış olan Osmanlının vakıf sistemine iki önemli katkıda bulunduğunu Mehmet Genç ifade eder. Bunlardan ilki, para vakıfları yoluyla halkın mütevazı tasarrufları ile cihanşümül bir kurum oluşturmayı başarmışlar ve diğeri de, *icâreteyn* olarak bilinen uzun vadeli kiralama sistemini 16. Yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaştırmalarıdır.⁵⁹

⁵⁷ Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, s. 185 vd.; Berkol, Feramuz. "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları." Vakıflar Dergisi, 10 (2006), s.346.

⁵⁸ Kayaoğlu, İsmet. "Rahatoğlu ve Vakfiyesi." Vakıflar Dergisi (1981), sy.XIII, s.6; Şeker, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s.157; Ganim, İbrahim el-Beyyûmi, el-Evkâf ve's-Siyâse fi Mısır, Dârü's-Şürûk, I. Baskı, Kahire 1419/1998, s. 324 vd.

⁵⁹ Genç, Mehmet, Klasik Osmanlı Sistemi ve Vakıflar, s.9; Bkz. İncalcık, H., "Vakıf Medeniyeti", VGM Vakıf Medeniyeti Yılı 2006, VD Özel Sayısı, s.6-7; 16; Dindaroğlu (Ustaoğlu), Zehra Betül, Cash Waqf Debates in The Ottoman Empire, SOAS University of London, MA Islamic Law, London 2013, s.15,19; İcareteynli vakıf: Vakıf gayrimenkulün bedeline yakın bir meblağın peşin alınmak ve her sene de cüz'i miktarda ödeme yapılmak üzere oluşturulmuş vakıftır. bkz. Berki, İstilah ve Tabirler, s.25.

Türk-İslâm vakıf kültüründe yukarıda ele alındığı şekliyle birçok amaca hizmet veren vakıflar, kültür ve sosyal varlıklarımızın en önemli unsurlarından birisini teşkil etmiştir. Vakıfların toplumda güveni besleyici çok temel bir işlevi vardır. Aç ve açıktaki kimsenin kalmaması için varlıklı insanların ve devletin gayret içerisinde olması, o toplumun fertlerindeki güven duygusunu besler ve geliştirir. Toplum içerisinde aile dahil, toplumun diğer kesimleri arasında var olan problemlerin çözümünde de var olan vakıflar, böylece dayanışmayı kuvvetlendirmektedir. Gelir dağılımında adaletin sağlanmasında ve bunun eksikliği halinde çıkabilecek sorunların önüne geçmede de geçmişte önemli roller üstlenmiş olan vakıflar, bugün de bu konularda önemli görevlere talip olmaktadır. Osmanlıda Ebussuud Efendi ile gelişen bir uygulama olarak para vakıflarından bugün de mikro finans anlamında istifade edilerek, toplumsal kalkınmada istifade edilecek bir araç meydana getirilebilir.⁶⁰ Hayvanlara, kuşlara yönelik vakıflara bile rastlamak geçmişte mümkün olmuştur. Çevre bilincinin oluşması ve çevrenin korunmasına vakıfların katkısı dünyamızın geleceği için hayati bir rol oynayabilir.

X. VAKIF MÜESSESİNİN SOSYAL POLİTİKA İŞLEVLERİ

Vakıflar ile geçmişte devlet tarafından yürütülen birçok kamu hizmeti ihtiyacı giderilmiştir. Bunlar arasında yukarıda da belirtildiği gibi münhasıran devlet tarafından yürütülmüş iç ve dış güvenliğe dair olanlar dışında, diğer kamu hizmetlerinin vakıflar tarafında yürütülmesine stratejik bakılmıştır. Askerlik konularında da yardımcı ve destekleyici bazı faaliyetler yine vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Bunlar arasında dökümhane, saraçhane, baruthane vakıfları ile top çekmede kullanılan atların satın alınması ve yetiştirilmesine yönelik vakıflar önemlidir. Ayrıca okçuluk, binicilik, ciritçilik, pehlivan tekkeleri, ok meydanları da zikredilmeye değerdir. Bunlar Devletin güvenlik ve savunma giderlerinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır.⁶¹

Sosyal politika konuları birkaç alt başlıkta ele alınabilir:

1.Sosyal Yardım ve Dayanışma:

Vakıfların tarihi olarak yerine getirdiği hizmetlerin başında bu husus gelmektedir. Mahalle ve belli yerleşim yerlerinde her zaman için bu türden çeşitli ihtiyaç konuları zaman zaman ortaya çıkabilmektedir. Toplumdaki her

⁶⁰ Çizakça, İslam Dünyasında Vakıflar, s. 40.

⁶¹ Kunter, Halim Baki. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd." Vakıflar Dergisi (1938), sy.I, s.104,107; Yılmaz, Mustafa, Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi, Ankara 2013, s.80 vd.

bir vakfın kendisinin doğrudan ilgi alanında olanların veya onlarla irtibatlı olanların gözlem yapma, haber verme ve müdahale işlevleri olmuştur. İnsan kendisinin dara düştüğünde ve kendisine yardım edecek kimsenin bulunmadığında içinde yaşadığı toplumun ona bir çözüm arayıp bulacağını geçmiş tecrübeler ışığında bilmek, kişinin kendisine büyük bir güven duygusu vermektedir. Vakıf külliyeler bu konuda sosyal dayanışma merkezi gibi hizmetler vererek, bir nevi sosyal katalizör görevi icra etmektedirler.⁶² Günümüzde İngiltere’de 9 milyona yakın insanın yalnızlık çekmesinden ötürü “Yalnızlık Bakanlığı” kurulmasının gündeme geldiği noktada, bunun ne önemli bir toplumsal destek unsuru olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

2.Sosyal Güvenlik Hizmetleri:

Vakıflar bazı türleri itibariyle kişilerin karşılaşabileceği olağan dışı fiziki ve sosyal risklere karşı geliştirdikleri bir vakıf hizmet türüdür. Bunlar; kimsesiz çocuklar, öksüz ve yetimler, fakir ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, kör ve dilsizler ile akıl hastaları, ağır ve yıpratıcı işlerde çalışanlar, harp malülleri ve gaziler, ticaret ve sanatta işleri bozulanlar, öksüz kızların çehizleri, hac yolunda parasız kalanlara yardım, tohumluk temin edemeyen fakir çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi, iflas ederek hapse düşmüş olanlar gibi kişi ve durumlardır. Bu duruma düşenlerin kendileri ve duruma göre bakımlarına muhtaç yakınları vakıfların ilgi alanına sürekli girmişlerdir. Avarız sandıkları da mahallede ve loncalardaki sandıklarda sosyal hayatın ortaya çıkardığı riskli durumlara karşı önemli sosyal güvenlik hizmeti vermiştir.⁶³

3. Gelir ve Servet Dağılımı:

Toplum içerisinde mutlak anlamda eşitliğin söz konusu olamayacağı gerçeğinden hareketle, dinsel anlamda sosyal emir ve tavsiyelerin de uyarılmasıyla varlıkların malları üzerinde fakir ve çeşitli nedenlerle yoksunluk içerisinde olanların hakları olduğunu kabul etmek gerekir. Gelir ve servet arasındaki dengesizliklerin artmasının toplum adına hiçbir anlamlı yönü bulunmamaktadır. Bu dengesizliğin mümkün olduğunca giderilmeye çalışılması için vakıf dışındaki çareler çoğu zaman kısa sürelidir. Vakıflar yoluyla yapılan hayır maksatlı girişimlerin ise, hem sürekliliği ve hem de kalıcı etkileri söz konusudur. Bu sebeple vakıflar yoluyla yapılan katkının diğer hayır ve

⁶² Kuban, Anadolu - Türk Şehri, s.71; Şeker, İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s.156.

⁶³ Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, s.123; Şeker, İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, s.181.

yardım müesseseleriyle aynı değerlendirmesi mümkün değildir.⁶⁴ Öncelikle vakıflar diğer yardım mecralarıyla kıyaslanmayacak derecede büyük meblağ ve boyutlara ulaşmışlardır. Vakıf kuranların kimler olduğu da belirleyici olmuştur. Osmanlı ve öncesinde vakıf kuran insanların çoğunlukla hükümdar, valide sultan, şehzade, vezir, zeamet ve has sahipleri, diğer devlet adamları, ulemadan ve diğer üst sınıflardan ileri gelen varlıklı kişiler olduğu göze çarpar.⁶⁵ 18. Asırla ilgili yapılan bir araştırmada vakıfların % 81'i devlet görevlilerine, kalanı da diğer halk kesimlerine ait görülmektedir.⁶⁶ Bu durum gelir servet dağılımındaki olumsuz sonuçları hafifletici hizmet yaptığı şeklinde de değerlendirilmektedir.⁶⁷

Vakıf müessesesi servet dağılımındaki oynadığı rolü tamamlar nitelikte olmak üzere, azımsanmayacak bir serveti özel mülkiyetten çıkararak sosyal mülkiyete aktarmıştır. Burada mülkiyet kamuya, gelir ve menfaat ise vakfedenin şartları doğrultusunda fakirlere veya an azından son tahlilde fakirlere yönelik olmaktadır. Aile vakıflarında genellikle karma bir yöntemle fakirler ve aile fertleri birlikte yaralanan olmuşlar, yaralanan aile ferdi son erince de (munkarîz olunca) fakirlere yönelik hale gelmiştir. Servet aktarımı önce sosyal alana, sonrasında ise gelir ve menfaat transferiyle fakirlere yönelik olmaktadır. Burada doğrudan değil, kademeli bir aktarımdan bahsedilebilir. Vakıflar bu işlevlerinin bir sonucu olarak az gelişmişlikten kurtulmada son derece önemli bir yere sahip olmuşlardır.⁶⁸

Gelir ve servet aktarımının bir göstergesi de eğitimin desteklenmesi yöntemiyle olmaktadır. Vakıfların konu ve tema itibarıyla en önemli alanlarından birisi de eğitim olmuştur. Eğitimin vakıf kuruluşlarda ücretsiz oluşu, fakir ailelerin birincil sayılabilecek bir harcama türü olan eğitimin desteklenmesi yoluyla, gelir bozukluğu işlevi yerine getirilmiş olmaktadır.⁶⁹

Osmanlıda gayrimenkul servetinin önemli bir kısmı vakıflara aittir. Hatta özel mülkiyet içerisinde vakıflar $\frac{3}{4}$ oranına ulaşmış durumdaydılar. 16. Yüzyıl

⁶⁴ Hatemi, Hüseyin, Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, Fakülteler Mat., İstanbul 1969, s.120-121.

⁶⁵ Ülken H. Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi (2006), sy. IX, s.32; 17.

⁶⁶ Yedi yıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.160.

⁶⁷ Kuban, Anadolu - Türk Şehri, s.67; Kozak, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, s.85 vd.

⁶⁸ Kozak, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, s.95 vd.

⁶⁹ Kozak, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, s.86.

başlarında Osmanlı topraklarının beşte birini vakıf topraklar oluşturmaktaydı. Devlet bütçesinin % 12'si vakıf topraklardan sağlanan gelirlerden meydana gelmiştir. Bu rakam devlet bütçesine dahil olmayan diğer vakıf gelirlerini kapsamamaktadır. 18 yüzyılın son çeyreğinde bu oran daha da artmış ve ¼ ile ½ arasına yerleşmiştir.⁷⁰ Değişik coğrafyalarda farklılıklar arz etse de oranlar % 50'den biraz fazla veya az olmak üzere bir hayli yüksektir. Vakıf mülkleri Osmanlı sonrası ciddi erozyona uğramış olmalarına rağmen 1964 yılında İstanbul'da şehir merkezi vakıf gayrimenkulleri ¼ oranındadır. 18. Yüzyılda yapılmış gözlem ve araştırmalar kapsamında vakıf gelirlerinin, devlet gelirlerinin hemen hemen üçte biri ile yarısı nispetinde olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da vakıf imarethanelerden iki öğün yemek yiyenlerin sayısı 30 bin civarındadır. Fatih Camii ve İmaretine gelir olmak üzere vakfedilmiş 1130 ev, 2466 dükkan, 3 han, 54 değirmen, 57 oda, 26 mahzen, 14 hamam ve 9 bahçeden elde edilen yıllık gelir 1985 yılı fiyatlarıyla takriben 7 milyon TL'nı bulmaktaydı. Günümüzde sosyal politikalar gelir ve servet dağılımında denge adına küçük kazanımlar için ne denli çabalar sarf edildiği göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı ve diğer önceki İslam toplumlarında gönüllülük esaslı bu geçekleşmenin ne kadar kayda değer olduğu anlaşılır.⁷²

Osmanlı servetin adil paylaşılmasını hedefleyerek ayırım yapmadan tebaasının müşterek huzur ve mutluluğunu sağlamıştır. Osmanlıda vakıfların ekonomik gücünü anlamak için ortalamada genel toplam ekonomik faaliyetlerin yaklaşık beşte birine sahip olduklarını ifade etmek yerinde olur. Kamu ve özel sektör faaliyetleri yanında üçüncü sektör şeklinde nitelenecek kadar önemlidir.⁷³ Diğer İslam beldelerinde de oranlar ve etkiler hemen hemen birbirine benzemektedir. Bu noktadan hareketle vakıf müessesesinin

⁷⁰ Yediöldiz, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.159,160.

⁷¹ Yediöldiz, B., "XVIII. Asır Türk Vakıflarını İktisadi Boyutu", VD, Ankara 1984, sy.18, s.18,26.

⁷² Yediöldiz, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, s.243 vd.

⁷³ Dafterdar, M. Hisham, Legal Issues Related To Endowment Avqaf Institutions, Dünya Vakıflar Konferansı, World Foundations Conference, (23-24 Eylül/September 2013), s.300.

toplam etki itibariyle İslam dünyası içerisinde oynadığı önemli rol açıkça ortaya çıkmaktadır.⁷⁴

XI. VAKIF KÜLTÜRÜNÜN GÜNÜMÜZDEKİ ETKİLERİ

1.Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Vakıflar

Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında 1935 tarihli 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile ilk defa vakıflar, 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu'nda yer alan düzenlemeler dışında müstakil olarak düzenlenmiştir. Bu kanunla Cumhuriyet öncesi eski vakıflar hakkında hükümler ortaya konularak belirsizlik giderilmeye çalışılmıştır. Eski dönemdeki icareteyn ve mukataa usulüne son verilmiştir. Getirilen yeni sistemde temelde mütevellileri eliyle yönetilen *mülhak* vakıflar ile, yeni vakıflar idaresinin hükmi şahsiyeti altında temsil edilen *mazbut* vakıflar olarak eski vakıfların devamı sağlanmıştır.⁷⁵ 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu (md.73-81) ile *tesis* olarak adlandırılmış ve kuruluş, denetimi, gayesi ve diğer bazı hususlar itibariyle düzenlenmiştir. 1935 tarihli Vakıflar Kanunu ile kullanılmaya başlanan tesis kavramından 1967 yılında 903 sayılı Kanunla tekrar vakıf kavramına dönmüştür. 22.11.2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı yeni Medeni Kanunda da vakıf terimi kullanılmaya devam edilmiştir.⁷⁶ Bu dönemde kurulan vakıf sayısının oldukça az olduğu göze çarpmaktadır. Bu konuda muhtelif sayılar söz konusu olup, 94, 100 ve 185, 202 sayıları verilir.⁷⁷ 1967 tarihinden sonraki dönemde yeni vakıflara ilişkin tescilli sayı 5083 olmuştur.⁷⁸ Vakıflar Kanunu 2008 yılında 5737 sayılı Kanunla değişikliğe uğramış ve yeni durumda eski vakıflardan mazbut olanların özellikle tüzel

⁷⁴ Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, s. 295; Kozak, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, s.39-42; Fratcher F. William, "The İslamic Waqf", Missouri Law Review, vol.36, İss. 2, Art. 1, Spring 1971, s.155.

⁷⁵ Yeni dönemde devam eden eski vakıf çeşitleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ertem, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", Vakıflar Dergisi, 2011, sy. 36, s.29, 54; Alkan, Mustafa, Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi), Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s.95.

⁷⁶ Korkusuz, Refik M./Ergün, Ömer, "Hukuksal Boyutları İle Eski Ve Yeni Vakıflar", DÜHFD, c.12-13, sy.16-19, s.76,113; Yılmaz, M., Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi, s.135, 140 vd.

⁷⁷ Yılmaz, M., Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi, s.137; Şenel, Şennur/Tuyan, Zehra, 1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar), Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s.128.

⁷⁸ Bkz. <https://www.vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i%C5%9Flemleri/vak%C4%B1f-istatistikleri/yeni-vak%C4%B1flar> (et.13.06.2018)

kişilikleri ile alakalı durum netleştirilmiş ve bunları tüzel kişiliklerinin toplu olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından temsil edileceği ile yönetimlerinin VGM tarafından yapılacağı hususları açıklığa kavuşturulmuştur. (md.6)

2001 tarihli yeni Medeni Kanun hükümlerince yasaklanmamış olan, belirli ve sürekli bir amaca yeterli mal ve hakların özgülenmesi ile vakıflar kurulabilmektedir. (md.101) Yeni vakıflar döneminde de özellikle eğitim, sosyal ve kültürel alanlarda birçok vakıf faal durumdadır. Bunlardan 1986 tarihli ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile kurulan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları önem arz etmektedir. Özel kanunla kurulan il ve ilçelerin tamamında şube teşkilatları olan bu vakıfların, kuruluş kanunundaki amaçları bakımından fakir vatandaşlara yardım etmek, sosyal adalet ve gelir dağılımı dengesi sağlamak ön plana alınmıştır. Bu amaçların gerçekleşmesi bakımından kendisi için bir de fon oluşturulan bu vakıflar, yoksul kesimler için gıda, yakacak, sağlık, barınma, eğitim, özürülü yardımları yapmaktadırlar. Ayrıca gelir getirici proje destekleri, kırsal alanda sosyal destek projesi, istihdam eğitimi projeleri ile yoksulluktan kurtulup kendi hayatını kazanacak donanımlara sahip olmayı önceleyen proje desteklerinin olduğunu görüyoruz.⁷⁹

Geçmiş olumlu vakıf uygulamalarımız ve kültürümüzde yaşanmış tecrübeler ile günümüzde vakıflarının benzer rollerinin yeniden güncelle uygun tarzda belirlenerek toplumsal hizmetlerde yenilenmiş bir anlayış oluşturulabilecektir.

Bunlardan en önemlisi yoksulluk ve gelir dağılımı adaletsizliği ile mücadeledir. Günümüzde yoksulluk ülke ortalamasının TÜİK kayıtlarında % 20-25 arası bir oranda olduğunu, bunun da oldukça yüksek bir oran olduğunu ifade etmek gerekir.⁸⁰ Bu konu vakıflarımızın gündemlerinde zaten olan ancak farklı araçlarla yeniden odaklanılacak en önemli konulardandır.

Bazı eski uygulamalarda mikro ölçekte ele alınabilecek güzel örnekler bulunur. Bu bağlamda eski uygulamalardan özellikle bir vakıf örneği olarak sadaka taşları, bu kültürün ortaya çıkardığı nezih uygulama örneklerindedir. Yardım edenin ve yardım alanın birbirlerini görmeden, bir anlamda “sağ elin verdiğini sol elin bilmemesi” hadisinde belirtilen tavsiyenin örneklerinden

⁷⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bozkuş, Ahsen Ariöz, Genel Esaslarıyla Türk Hukuku’nda Vakıf Müessesesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, Basılmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara 2009, s.102 vd.

⁸⁰ Bkz. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (et. 01.02.2018)

birisidir.⁸¹ Alanın ihtiyacından fazlasını almadığı, diğer ihtiyaç sahibini düşünerek, kardeşlik hukuku üstün bir ahlak anlayışıyla uygulanmıştır. Elektronik imkanlar kullanılarak, veri tabanları oluşturularak, belki sadece bu işi koordine edenlerin mahremiyetinde günümüze uyarlanmaları mümkün olabilir.

Yoksul kızların çeyizlerinin temin edilmesi, borçluların borçlarının ödenmesi, hastaların tedavisi ile sonrasında memleketlerine dönmeleri, fakirlerin cenazelerinin kaldırılması, öksüz ve yetim yurtları ve bunların parasız eğitimleri, yoksul ve kimsesiz yetimlerin Osmanlı örneklerinde olduğu şekliyle varsa mallarının muhafaza ve işletilmesi, yoksa bakım ve yetiştirilmeleri⁸² ve daha pek çok konuda günümüzde de belki yapılan, ancak daha da geliştirilerek yeni uygulama alanları ile zenginleştirilebilecek konulardandır. Bu yardım hizmetleri yerine getirilirken özellikle nezaket ve inceliklere de uyulması konusunda tarihi uygulamalarımızda güzel örnekler bulmak mümkündür. Örneğin 1451 tarihli padişahın kurduğu bir hastane vakfiyesindeki vakıf şartlarında, hastanede görev alacak doktorların ilim ve eğitim dahil, hasta ile ilişkiler ve temizlik konularında sahip olunması gereken özellikler ve uyulması gereken hususlara detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Hastanın devamlı yanında olması gereken hasta bakıcılar ile hastanın her türlü şahsi temizliğinden sorumlu olanlar ve bunların nasıl yerine getirileceği hep öngörülmüş ve şart olarak vakfiyede yer verilmiştir.⁸³

2.Vakıfların Kamu Hizmetlerinin Görülmesindeki Rolü

İnsanların içinde yaşadığı toplumun imkanlarından istifade hakları vardır. Bu hakların elde edilmesi ve dağıtılmasında özellikle sosyal konularda nasıl bir yol takip edileceği sosyal politikalar bakımından oldukça önemlidir. Sosyal politikalar önceki dönemlerde olduğu kadar günümüz devlet ve toplum hayatında da önem arz etmektedir. Bu konuda devletin hüküm ve tasarrufu altında olan beytülmal ve hazine denilen ekonomik değerden ihtiyaç sahibi insanların hakları olduğu kabul edilmekle birlikte, bunun nasıl dağıtılacağı konusunda her devlet ve toplumun farklı çözümleri söz konusu

⁸¹ Buhari, Zekat, 16; Müslim, Zekat, 91.

⁸² Bkz. Özcan, Tahsin, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", İÜİFD, yıl, 2006, sy.14, s.107 vd.

⁸³ Bkz. Dinç, Süleyman, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.136; Berki, A. H., "Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf", VD (1962), sy. V, s.11-12.

olabilmektedir. Devlet öncelikle bu türden ihtiyaç içerisinde olan insanların hayatını devam ettirme ve yaşama hakkını temin etme yükümlülüğü altındadır. Bu konuda güncel anayasalarda hükümler olduğu gibi, ülkemiz için de anayasal temeli olan bir husustur.⁸⁴ Vakıfların rolü tamamlayıcı olarak esasen bundan sonra başlamaktadır. Ancak burada devletin rasyonel olarak temel ihtiyaçlar itibarıyla bilgi envanteri bakımından iyi noktada olduğunu düşünmek gerekir. Durum bu şekilde değilse, vakıfların bir kısım kaynakları bu alanda harcanabilir. Fakat burada devletten destek alınması başarı şansını artıracaktır. Bu desteğin altyapı veya bir kısım ekonomik karşılığı olan destek olması mümkündür. Çünkü burada devletin yükünün alınması söz konusudur. Vakıfların yurtdışı çalışmalarında ortaya çıkan gerçek, dünya ölçeğinde de genel olarak temel ihtiyaçlar alanında ihtiyaçların yoğunlaştığı ortaya çıkmıştır. Özellikle Afrika ve Asya'nın bazı bölgelerinde çeşitli uluslararası organizasyonlarda vakıflarımız bu alanda önemli çalışmalar yapmaktadır.

Normal şartlarda vakıfların bu noktanın bir seviye üstünde, refah payı dediğimiz alanda hizmet etmeleri, kapsayıcı, bütünleşik ve entegre kalkınma politikalarına yardım edecek bir husustur. Vakıflar, bunlar düşünülerek yeniden tanımlandığında; kamu kaynaklarının çeşitli sebeplerle yetersiz kaldığı veya ihmal edilen bazı alanlarda, özel ve tüzel kişilerin kendi ekonomik varlıklarından ayırdıkları bir kısım ile, toplumun tüm kesimlerini ırk, cinsiyet, din ayırımı yapmadan, gelecek nesilleri de düşünerek, bütün insan, canlı ve bitkileri, çevre ve ekoloji de dahil, oluşturulan amaçların gerçekleştirilmesine yönelik katkı ve destek sağlayan kuruluşlar olarak ortaya konabilir.⁸⁵ Sivil toplumun bu bakımdan öne alacağı düşünce şekli herkesin ya doğrudan veya dolaylı bu türden sadaka-i cariyeye kapsamında hayır yapma konusunda yarışması ve hayır yapma bilincinin yerleşmesi için küçük yaşlardan itibaren aile ve okul ortamında, hayrın küçük ve büyüğünün olmayacağı, toplum yararına her iyiliğin makbul davranışlardan olduğu üzerinde durulmalıdır.⁸⁶

Tarihimizdeki “*Evkaf*” anlayışının bugün üzerinde durduğumuz güncel hayır konularını karşılamakta olup olmadığı sorusuna olumlu yaklaşmak

⁸⁴ Bkz. Anayasa, md.41-65.

⁸⁵ Çizakça, M., “Awqaf in History And its Implications For Modern Islamic Economies”, *Islamic Economic Studies*, vol. 6, No. 1, November 1998, s.47 vd.

⁸⁶ Öztürk, Nazif, *Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006)*, VGM Yay., Ankara 2007, s.137-138; Kozak, Erol, *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, s.83.

gerekir. Gelenek ve geçmiş kültürlerine bağlı Japonya gibi özellikle bazı gelişmiş toplumlarda, eski ile yeniyi yeni bir anlayış çerçevesinde buluşturmak mümkün olmaktadır. Kültürümüzün kadim bir müessesesi olarak Cumhuriyet dönemi tecrübesinden de istifade ile vakıflarda bunu ortaya koymak mümkündür.⁸⁷

Vakfın en hayırlısı insanların en çok ihtiyaç duyduğu bir eksikliği karşılama amacına yönelik olan vakıftır. Her dönemin kendine özgü amaçlar değişikliği, hayır kavramının içinin yeni anlayışlarla doldurulması, sosyal gerçeklik ve kültürle bağlantılı bir konudur. Ömer Hilmi Efendi bu hususu veciz bir şekilde ortaya koymuştur: “Vakfın efdalı (en faydalısı) nâsın (insanların) kendine eşed (en şiddetli) ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakfetmektir. Mesela ahâlisinin ihtiyacını def’a kafi çeşmesi olan bir mahallenin mektebi olmasa, orada vakıf olarak mekteb yapmak, çeşme yapmaktan afdal ve daha hayırlıdır.”⁸⁸ Günümüz şartlarında temel ihtiyaçlar sonrasında ekolojik çevrenin korunması gibi yeni hususların düşünülmesi de söz konusu olabilecektir. Bu anlamda günümüze ışık tutabilecek vakıf konuları arasında ihtiyaç sahiplerinin doğrudan ihtiyaçlarının giderilmesi kadar ve hatta bundan daha da önemlisi söz konusu ihtiyacın üretilip ekonomiye kazandırılması olmalıdır. İhtiyaç varsa altyapı kurulması, işletme sermayesi ihtiyacı için mikro kredi denilen faizsiz küçük çaplı kredilerden sağlanması, günümüze yönelik düşünülebilecek para vakfının küçük ölçekli ve kırsal kalkınma alanındaki önemli konularındandır. Bu bağlamda kendi işini kurmak üzere yoksul kimseye sermaye verilecek yahut meslek eğitimi sağlanabilecektir.⁸⁹

Ayrıca emekli ve ev hanımlarının vakıfların desteği ile üretime katkı vermesi, atıl durumda olan insan kaynağını harekete geçirmeye vesile olacaktır. Bunlara öğrencileri ve gençleri de dahil etmek mümkündür. Sağlık vakıfları da kendi alanında önleyici, eğitici faaliyetlerde bulunabilir.

Dünyada çok sayıda şeker ve yüksek tansiyon hastası var. Burada bir bilinçlenme ihtiyacı söz konusu olduğu açıktır. Dünyadaki ölümlerin % 13’ü hiper tansiyon sebebiyle olmaktadır. Türkiye’de 18.5 milyon hipertansiyon hastası var ve bunların % 70’i tedavi almamaktadır.⁹⁰ Bireyin bu sebeple iş kaybı ve ayrıca hastalığı için paraya ihtiyacı olduğunda bunun milli gelire iki

⁸⁷ Kozak, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, s.112-114.

⁸⁸ Ömer Hilmi, İthâf’ül-Ahlâf, mes. 53.

⁸⁹ Çizakça, İslam Dünyasında Vakıflar, s. 56 vd.

⁹⁰ <http://www.turkhipertansiyon.org/pdf/insidans.pdf> (et.01.02.2018)

yönlü olumsuz katkısı olacaktır. Günümüzde önleyici eğitici-sağlık hizmeti konusunda vakıfların rolleri bu bakımdan son derece önemli olmaktadır. Kişilerin seçilmiş sağlık konularında bilinçlendirilmesi, hastalık risklerinin belirlenerek erken teşhis için proje ve faaliyetler geliştirilmesi, bu amaca hizmet eden kaynak ve fırsat sunan sistem ve organizasyonlarla bu kesimleri buluşturmak, eğitim faaliyetleri yürütmek ve tüm bunları gerçekleştirecek sosyal sağlık politikalarını da devletin vakıfları tamamlayıcı ile tasarlayarak, yürütmesi gerekmektedir.⁹¹ Devamlı sağlık desteği alınması gereken hastalıkların arasında diyaliz hastalığı da söz konusudur. Bütün bu sayılan hastalıklarla ilgili olarak genel anlamda toplumun bilinçlenmesi yanında, bu hastalıklarla uğraşan kişilerin yoksul kesimden olduğunda, sorunlar daha karmaşık hale gelebilmektedir. İstihdam kaybı ve ailenin diğer fertlerinin de bakımdan yoksun kalması söz konusu olmaktadır. Bir diyaliz hastasının yıllık harcamasının yüksekliği düşünüldüğünde, eski dönemdeki "vakıf guraba" ve farklı sağlık kuruluşu örneklerinde olduğu gibi, günümüzde de aktif bir şekilde bu konseptten istifade edilebilmelidir.⁹²

Vakıfların günümüz sorunlarına çözüm bulabilmesi için üzerinde durulması gereken konulardan birisi de "gönüllülük" bilinçlenmesinin toplumda oluşturulması ve yaygınlaştırılmasıdır. Gönüllülük karşılık beklemeden katkı vermeye talip olma anlamına gelmektedir. Sahip olduğu iş gücünü, maddi ve manevi yeterliliği başkalarının yararına kullanabilme yeteneği gönüllülükte ön plandadır. Toplumda bu türde olan insanlara vakıf insan yakıştıması da yapılır. Bunlar vakıf ruhu ile genellikle hareket eden, hep topluma ve diğer insanlara yardım ve hayır amacı güden, vakıf işlerine kendisini adanmış insanlardır. Bu vakıf ruhunu yaşatmak ve yaygınlaşmasını sağlamak gerekir. Toplumumuzun geçmiş kültüründe "imece" kavramı bulunmasından da destek alarak, bugün bu anlayışın yeniden üzerinde durulması ve bu konuda bilinç seviyesinin buna uygun geliştirilmesi gerekir. Günümüz bireyciliğin toplumsal kodlarındaki katılımcılığı kültürel erozyona uğrattığı zaman zaman gözlemlenebilmektedir. Demokrasisi gelişmiş olduğu düşünülen ülkelerde, eşitlikçi yaklaşımlara itibar edildiği kadar, istikrarlı, sürdürülebilir gönüllülük taraftarlığının da son derece yaygın olduğu görülür.

⁹¹ Bkz. Türk Hipertansiyon ve Böbrek Hastalıkları Derneği (2012). Türk Hipertansiyon Prevalans Çalışması.

⁹² Özdemir, Nurhan, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.142.

Hatta STK'lara üye olan insanlar buralara olan üyelik aidatı ve diğer yükümlülüklerini, diğer yükümlülükleri kadar önemsediklerini ve hatta öncelikliklerini görüyoruz. Ülkemizde sivil toplum endeks projesi (step) halkın % 8'inin bir sivil topluma üye olduğunu söylemektedir.⁹³ Oranın düşük olmasından ziyade katılanların nitelikli katkı verme vasıfları daha çok önem arz etmektedir. Demokrasi ve ekonomik kalkınma için önemli olan bir diğer husus, bireylerin toplumsal alanda da görev alabilme kabiliyetidir. Bunun söz konusu toplum için önemli bir sosyal sermaye olduğu ortadadır. Buna yeterince sahip devletler ekonomik ve sosyal kalkınmada hızla mesafe almaktadırlar. Yapıcı toplumsal işbirliğini sağlamada bu sosyal sermayenin birlikte hareket etmesi son derece önemlidir.⁹⁴

Vakıflar konusunda ele alınması gereken bir önemli konu da, boş zamanı yeterince olduğu düşünülen emekli ve ev hanımlarının bu alana yönlendirilmesidir. Öğrenci ve gençler de bu gruba eklenebilir. Atıl durumda olan bu insan kaynağını harekete geçirmek, sivil toplum çalışmalarındaki insan kaynağı açığının kapatılmasına yardımcı olacaktır. Bu kesimler doğrudan sorun alanlarını oluşturan kesimin de içinde yer aldıkları için, sahadan önemli bir katkı anlamına gelmektedir. Bunlardan emeklilerin geçmiş tecrübeleri dikkate alındığında saha çalışmaları ve vakıf projelerine nitelikli katkı sağlayacaktır.⁹⁵

Engelli ve özürllüer konusunda farkındalık uyandırmak, halkı bilinçlendirmek, altyapı hususunda kamu ve özel sektör arasında koordinasyon, bunlar üzerinde baskı grubu oluşturma noktasında vakıfların yapmaları gereken birçok işlev söz konusudur. Özürllüerle ilgili yapılan araştırmalara göre ülkemizde % 12 civarında özürllü olduğu da göz önüne alındığında,⁹⁶ bu kesimdeki ağır ve birden fazla özre sahip kişilerden yardım ve desteğe muhtaç olmalarındaki yoğunlaşma ile bireysel ve toplumsal bazda, kişisel ihtiyaçlardan istihdama kadar birçok husus bu alanı ilgilendirmektedir. Yoksulluktan en fazla etkilenen ve vakıfların daha çok ilgi alanına giren kesim bunlar olmaktadır. Bu gruptaki ağır engellilerin kendi haklarını savunabilmeleri

⁹³ Bkz. <http://www.step.org.tr/default.asp?c=5&s=16> (et.01.02.2018)

⁹⁴ Nurluoğlu, Ebru, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.140-141.

⁹⁵ Nurluoğlu, E., Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.141.

⁹⁶ http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017 (et.01.02.2018)

imkansız veya buna yakın olmakta, ayrıca kendisiyle yakın ilgilenecek kimseler için kariyer ve meslek idamesi bakımından önemli dezavantajlar oluşturmaktadır. Bunların bakımıyla alakalı devletten de destek alabilecek olan vakıfların, istihdam, katma değer ve milli gelire önemli katkıları olacaktır. Ülkemizde bu kesimin rehabilitasyonu ile alakalı ve ihtiyaç duyulan araç gereçleri üreten vakıflar bulunmaktadır. Buradaki toplumsal yükün çok büyük bir kısmı bu kişilerin kendi ailelerine düşmekte; nitelikli, yetişmiş, profesyonel insan kaynağı desteği ihtiyacı ayrıca yoğun bir şekilde hissedilmektedir.⁹⁷

Sokak çocukları konusu da vakıfların ilgi alanına giren ve toplumun çok önemli bir problemidir. Sokakta yaşamak zorunda kalan çocuk ve diğer yetişkin evsizlerin maruz kaldıkları zorluklar, sadece kendi zorunlu ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir. Sokakta suç çeteleriyle karşılaşmalarının yol açacağı, madde kullanımından, suç işlemeye yatkın hale gelmeleri riskine karşı, hem bu evsizleri ve hem de toplumun diğer fertlerini korumak gerekmektedir. Bu insanları sokaktan kurtarmak, toplum ve varsa ailesiyle bütünleştirmek temel bir hedef olmalıdır. Bu arada bu çocukların sokağa gidişi hususunda önleyici bazı politikaların geliştirilmesi ihtiyacı da önem arz etmektedir. Kamu kurumları ve mahalli idarelerin bu konuda güçlendirilmesi ve daha aktif hale getirilmeleri devletin önemli görevlerinden olmakla birlikte, vakıfların ihmal edilen boşlukları bütünleyici bir şekilde doldurmalarına imkan sağlayacak yönlendirici çalışmalar yapılması ve devletle, özellikle adli, idari ve kolluk kuvvetleri ile entegre çalışmalarının önünün açılması gerekir. Bu konuda sokağa çıkma nedenleri üzerinde de durmaya gerek vardır. Bu sebepler genellikle, aile içi şiddet ve ailenin parçalanmışlığında yoğunlaşmaktadır. Bu sebeple ailenin güçlendirilmesi ve aileyi destekleyici politikalara önem vermek gerekmektedir. Aileye sosyal yardımın hem önleyici ve koruyucu olarak ve hem de sonrasında sorun çözücü olarak sunulması gereklidir. Vakıfların ve hatta devletin bu sosyal politikaları tespit ve uygulamalarında desteğin ve yardımın “inayet ve lütuf” temelli olmaktan ziyade, “hak” temelli kurgulanması, insan haklarına ve İslam’ın yardımlaşmanın nezahet ve inceliğine de uygun olacaktır.⁹⁸

⁹⁷ Kandır, Adalet, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.143.

⁹⁸ Eraslan, Emin, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.144-145.

Osmanlı toplum ve kültür hayatını oluşturan en önemli etken vakıf ruhu ve anlayışıdır. Batıdaki günümüz vakıf sisteminin gelişmesinde de Osmanlı vakıf kültürünün etkisi büyük olmuştur. Osmanlı Devletinde içişleri, dışişleri, adalet ve emniyet dışındaki kamu hizmetleri, genel anlamda yaklaşık günümüz anlamında bakanlıkların yürüttüğü hizmetler vakıflara bırakılmıştı. Bu durumun batıda genel hatlarıyla bir yansıması olmuştur. Kamu ile sivil toplum arasında koordineli, birbirini tamamlayan faaliyetler, görev ve iş dağılımı söz konusu olmuştur. Vakıf kültürü sivil toplumu ön plana çıkardığı ve toplumdan kopuk olmayan ferdiyetçiliği önemseydiği için demokratik bir anlama da sahip olduğunun altı çizilmelidir. Bir toplum vakıflara, sivil topluma önem veriyorsa, insanına güven anlamında iddialı bir duruş sergiliyor demektir.⁹⁹

SONUÇ

Toplum halinde yaşamaya teşvik edilmiş olan insanların, yaşadığı toplumla olan ilişkilerinde birlik, beraberlik, dayanışma eksenlerinde kendinde olanı diğer insanlarla paylaşması dinde övülmüş bir davranıştır. Yetimi örseleyen, yoksulu doyurmada teşvik edici olmayan kişiler yerilmiştir.¹⁰⁰ Bu güzel davranışlar aynı zamanda fitridir de. Toplum hayatının bir sonucu olarak mutlak eşitlik söz konusu olamamaktadır. Dolayısıyla toplum hayatı içerisinde sosyal ve ekonomik anlamda sürekli veya geçici olumsuzluk yaşayan kişileri, içinde yaşadığı toplum geliştirdiği bir dayanışma mekanizması ile gözetir, kollar ve onun toplumun diğer fertleriyle yakınsamasını sağlar. Birçok toplum ve medeniyette farklı tezahürde görülen bu yapılar, İslam toplumlarında vakıf adı altında son derece geliştirilmiş bir dayanışma kurumuna dönüştürülmüştür. Ali Himmet Berki, vakıfları; insanların düşünebildikleri hukuki müesseselerin en mükemmeli olarak nitelemiştir. Bu müessese tarihi süreç içerisinde çeşitli gelişim merhaleleri içerisinde çok önemli toplumsal görevler ifa etmişlerdir. Konu bakımından çeşitlilik ve bazı alanlarda meydana getirdiği derinlik ile sosyal dayanışma ve hatta kalkınma örnekleri sunan tarihi tecrübenin, günümüze ışık tutacak da birçok yönü mevcuttur. Bu konularda günümüz ve geleceğe ışık tutacak yönlerine de temas ederek, yeni bir farkındalık oluşturmaya çalıştık. Geçmişten devralınan bu mirası geliştirerek sonraki nesillere aktarma sorumluluğumuzu yerine getirmeliyiz.

⁹⁹ Fendoğlu, Hasan Tahsin, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, s.155.

¹⁰⁰ Maun,107/1-3.

KAYNAKLAR

- Akgündüz, Ahmed, Vakıf Müessesesi, 3. Baskı, İstanbul 2013.
- Ali Haydar Efendi, Tertibü's-Sünûf fi Ahkâmi'l-Vukûf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1337/1340. (Tertîb)
- Alkan, Mustafa, Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi), Akademik Bakış, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009. s.93-111.
- Arsebük, Esat, Medeni Hukuk I Başlangıç ve Şahsın Hukuku, Tan Matbaası, İstanbul 1938.
- Ateş, İbrahim, "Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", VD, (1982), sy, XV, s. 55-88.
- Bedir, Murteza, Buhara Hukuk Okulu, İsam Yay., Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İstanbul 2014.
- Berki, A.,H., Vakıflar, İkinci tab'ı, İstanbul 1946.
- Berki, Ali Himmet, "Hukuki ve İctimai Bakımdan Vakıf", VD (1962), sy. V, s.9-13.
- Berki, A.H., Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1966, (İstılah ve Tabirler)
- Berki Şakir, "İmparatorluk ve Cumhuriyet Hukukunda Vakıf Şartları", VD, (2006), sy.X, s.71-78.
- Berki, Ş., "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", Vakıflar Dergisi (VD), (1968), sy.VII, s. 45-52.
- Berki, Ş., "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", VD (1965), sy, VI, s. 85-91.
- Berkol, Feramuz. "Türk Vakıf Kervansarayları ve Bugün Turizm Hizmetinde Kullanılmaları." Vakıflar Dergisi, 10 (2006): 345-365.
- Bozkuş, Ahsen Arıöz, Genel Esaslarıyla Türk Hukuku'nda Vakıf Müessesesi ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, Basılmamış Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi, Ankara 2009,
- Ganim, İbrahim el-Beyyûmi, el-Evkâf ve's-Siyse Fi Mısır, Dârü'ş-Şürûk, I. Baskı, Kahire 1419/1998.
- Bilmen, Ö.N., İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, c.I-VIII, İstanbul 1969.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), Sahîhu'l-Buhârî, Matbaa el-Amire, c.I-VIII, Darü'l-Hilafeti'l-İlmiyye, Mısır 1315.
- Çizakça, Murat, İslam Dünyasında Vakıflar, çev. Elif Süreyya Genç, Konya 2017.

- Çizakça, M., "Awqaf in History And its Implications For Modern Islamic Economies", Islamic Economic Studies, vol. 6, No. 1, November 1998, s.43-70.
- Dafterdar, M. Hisham, Legal Issues Related To Endowment Avqaf Institutions, Dünya Vakıflar Konferansı, World Foundations Conference, (23-24 Eylül/September 2013), s. 299-328.
- Demir, Mustafa, "Anadolu'da ilk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü", Sosyal Bilimler Dergisi: Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Celal Bayar University of the Faculty of Arts and Science, Sayı: 1, Yıl: 1997.
- Demirakin, Işık N. A Study Of Ottoman Modernisation On The City: The Sixth Municipal District Of Istanbul (1858-1877), Ankara 2006 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Dinç, Süleyman, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159), s.136.
- Dindaroğlu (Ustaoglu), Zehra Betül, Cash Waqf Debates in The Ottoman Empire, SOAS University of London, MA Islamic Law, London 2013.
- Döndüren, Hamdi, İslam Hukukuna Göre Günümüzde Vakıf Müesseseleri, İstanbul 2016.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), Sünenü Ebî Davud, thk. Muhammed Muhyeddin Abdülhamid, nşr. Darü İhyai's-Sünneti'n-Nebeviyye, c. I-IV (ikişer cilt), Beyrut ty.
- Eraslan, Emin, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159).
- Eren, Fikret, "Osmanlı Dönemi Vakıfları", V. Vakıf Haftası. Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1988, s.195-201.
- Ertem, Adnan, "Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar", Vakıflar Dergisi, 2011, sy. 36. s.25-65.
- Erünsal, E. İsmail, Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, TTK Yay., Ankara 2008.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159).
- Fratcher F. William, "The Islamic Waqf", Missouri Law Review, vol.36, Iss. 2, Art. 1, Spring 1971, s.153-166

- Ghazaleh, Pascale, "Introduction Pious Foundations: From Here to Eternity?", Held in Trust-Waqf in The İslamic World, Edited by Pascale Ghazaleh, The American Üniversity in Cairo Press Cairo New York 2011.
- Genç, Mehmet, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Aralık 2014, sy.42, s.9-18.
- Gerber, Haim, "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne", Asian and African Studies, 1983, sy.17, s.29-45.
- Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) eş-Şeybânî (ö. 261/875), Ahkâmü'l-Evkaf, I. Baskı, Mısır 1322/1904.
- Hatemi, H., "Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış", İÜHFİM, C: LV, S-4, 1997, (s.111-128).
- Hatemi, Hüseyin, Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi, Fakülteler Mat., İstanbul 1969.
- Hatemi, Tüzelkişiler I, İst.1979.
- Hoexter, Miriam, "Yirminci Yüzyılda Vakıf Çalışmaları: Durum Tespiti", Çev. Hatice Güzel, Belleten, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002, c. LXV, s.1117.
- İbnü'l- Hümmam, Kemâlüddin Muhammed (v.861/ 1456), Fethu'l-Kadir, c.I-X, Darü'l-Fikr, ty.,yy.,
- İnalçık, H., "Vakıf Medeniyeti", VGM Vakıf Medeniyeti Yılı 2006, VD Özel Sayısı, s.6-7.
- Kahraman, Seyit Ali, Evkâf-ı Hümmâyûn Nezâreti, Kitabevi, İstanbul 2006.
- Kandır, Adalet, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159).
- Kayaoğlu, İsmet. "Rahatoğlu ve Vakfiyesi." Vakıflar Dergisi (1981), sy.XIII, s.1-29.
- Kayaoğlu, İ., "Selçuklu Vakıflarına Genel Bakış", Vakıflar Haftası Dergisi (1985), sy II, s.22-25.
- Kazıcı, Ziya, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, Kayihan Yay., İstanbul 2014.
- Korkusuz, Refik M./Ergün, Ömer, "Hukuksal Boyutları İle Eski Ve Yeni Vakıflar", DÜHFD, c.12-13, sy.16-19, s.69-138.
- Kozak, İ. Erol, Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf, İstanbul 1985.
- Köprülü, Fuad, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Akçağ Yay., Ankara 2005.

- Köprülü, F., "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", VD, Ankara 1942, sy.2. s.1-36.
- Kuban, Doğan. "Anadolu - Türk Şehri: Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler." Vakıflar Dergisi,(1968), c.VII, (s.53-73).
- Kunter, Halim Baki. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd." Vakıflar Dergisi, 1 (1938): 103-129.
- Kübeysi, Muhammed Ubeyd Abdullah, Ahkamü'l-Vakf fi's-Şeriatü'l- İslamiyye, c.I-II, Bağdat 1397/1977. (Ahkamü'l-Vakf)
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud, el-İhtiyar li Ta'lili'l-Muhtar, I-V (Tek cilt) , Çağrı Yay., İstanbul 1980.
- Muhammed, Ebu Zehra, Muhadarât fi'l-Vakf, Matbaatu Ahmed Ali Muhaymir, Camiatü't-Devle el Arabiyye, 1959.
- Muhammed Muhammed Emin, el-Evkaf ve'l-Hayatü'l-İctimaiyye Fi Mısır (647-963h./1517-1650), Dirase Tarihiyye Vesaiikiyye, Darü'n-Nahda el-Arabiyye bi'l-Kahire, I. Baskı, Kahire 1980.
- Müslim, Ebû'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/874), Sahîh-u Müslim, thk. M. Fuad Abdulbaki, Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi, I. Baskı, c.I-V, Beyrut 1375/1975.
- Nurluoğlu, Ebru, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159).
- Odabaşı, Zehra, Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddin Karatay Vakıfları Örneği, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2012.
- Ömer Hilmi Efendi, İthafü'l-Ahlaq fi Ahkami'l-Evkaf, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1307.
- Özcan, Tahsin, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", İÜİFD, yıl, 2006, sy.14, s.103-121.
- Özcan, T., "Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", TALİD, 2005, c.3, sy.5, s.513-552.
- Özdemir, Nurhan, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159).
- Özkaya, Eraslan, Eski Vakıf Hukuku, Seçkin Yay., Ankara 2012.
- Öztürk, Nazif, Çağın Sorunlarında Vakıfların Rolü Çalışma Grubu Toplantısı, Vakıf Medeniyeti Yılı (2006), VGM Yay., Ankara 2007, (s.133-159).

- Öztürk, Nazif, Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmü'l-Evkaf), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995. (Elmalılı Gözüyle Vakıflar)
- Öztürk, Nazif, Türk Yenileşme Tarihi Çevreğinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, c.I-III, Ankara 1993.
- Schacht, Joseph, Early Doctrines on Waqf, Fuad Köprülü Armağanı, Türk Tarih Kurumu, s.443-452.
- Sungurbey, İsmet-Karinabadizade Ömer Hilmi, Eski Vakıfların Temel Kitabı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.
- Şafî, Ebu Abdillah Muhammed b. İdris (v.204 h.), el-Ümm, Dârü'l-Marife, c.I-VIII, Beyrut 1410/1990.
- Şeker, Mehmet, İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri, DİB Yay., Ankara 1991.
- Şenel, Şennur/Tuyan, Zehra, "1926-1967 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Kurulan Tesisler (Vakıflar)", Akademik Bakış Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s.123-141.
- Tabakoğlu, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi", Cumhuriyetin 80. Yılında Uluslararası Vakıf Sempozyumu, 15-17 Aralık 2003, VGM Yay., Ankara 2004, s.25-33.
- Taneri Aydın, "Celâleddin Karatay", DİA, c.VII, s.251-252.
- Terzioğlu, Arslan, "Bîmaristân" DİA, c.VI, 163-178.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), Sünenü't-Tirmizi el-Camiu'Sahih, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, nşr. Muhammed Abdülmuhsin el-Küteba, Matbaa-i Medeni, c. I-V, Kahire 1964
- Türk Hipertansiyon ve Böbrek Hastalıkları Derneği, 2012. Türk Hipertansiyon Prevalans Çalışması PatenT2. http://www.turkhipertansiyon.org/prevelans_calismasi_2.php. (et. 01.02.2018)
- Ülken H. Ziya, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi (2006), sy. IX, (s.13-38).
- Yediyıldız, B., "Vakıflar ve Sivil Toplum Üzerine Bazı Düşünceler", Vakıf ve Sivil Toplum, Haz. Fahmeddin Başar, Ankara 2017.

- Yediyıldız, B., XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, TTK Yay., Ankara 2003.
- Yediyıldız, B., “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, VD, Ankara 1984, sy.18, s.5-42.
- Yediyıldız, B., “Vakıf”, DİA, c.42, s.479-486.
- Yılmaz, Mustafa, Eski Vakıfların ve Taşınmazların Günümüzdeki Hukuki Rejimi, Bilge Yayınevi, Ankara 2013.
- Yiğit, İsmail, “Ribat”, DİA, c.35, s.76-79.
- Yüksel, Ahmet Turan, “Türk-İslâm Medeniyetinde Vakıfların Yeri Ve Önemi”, XVII. Vakıf Haftası münasebetiyle 8 Aralık 1999’da düzenlenen “Türk İslam Medeniyetinde Vakıfların Yeri ve Önemi” konulu panelde sunulan bildiri, (s.47-54).
- Yüksel, Hasan, “Vakıf Müsadere İlişkisi”, Osmanlı Araştırmaları XII, İstanbul 1992, s.410, 424.
- <http://www.step.org.tr/default.asp?c=5&s=16> (et. 01.02.2018)
- http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1017 (01.02.2018)
- <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (01.02.2018)
- <http://www.turkhipertansiyon.org/pdf/insidans.pdf> (01.02.2018)
- http://www.turkhipertansiyon.org/prevelans_calismasi_2.php. (01.02.2018)
- <https://www.vgm.gov.tr/vak%C4%B1f-i%C5%9Flemleri/vak%C4%B1f-istatistikleri/yenivak%C4%B1flar> (13.06.2018)